

Gård, toft og bol

Arkæologisk punktundersøgelse i Vester Vedsted sydvest for Ribe

Af Per Kristian Madsen

1. Indledning

Landsbyen Vester Vedsted ligger ca. 8 km sydvest for Ribe på overgangen mellem marsk og geest (fig. 1). Trods den fremadskridende beplantning selv i marsken fornemmer man endnu bebyggelsens ejendommelighed, nemlig dens for egnen usædvanligt mange store træer. Dette præg er opstået fra engang først i dette århundrede, rimeligvis som en følge af at Vester Vedsted med tiden i stadig højere grad er blevet præget af den højskole, der ligger midt i landsbyen.

Kommer man ind under træerne, opleves bebyg-

gelsesstrukturen endnu klart. De oprindelige gårde ligger langs bækken, der løber gennem landsbyen. Mod øst er der kun gårde syd for bækken; i vest både nord og syd for denne. Kirken rejser sig i vest på en mindre højning (fig. 2). Endnu vestligere finder man lokaliteten Okholm på et højereliggende område, hvor udgravninger i 1960-erne påviste bosættelse fra både vikingetid og middelalder.¹ Fra landsbyens nordre del stammer et rigt skattefund fra vikingetid, og østpå i sognet knyttes stednavnet Dankirke til en mark med rige fund fra jernalderen.²

Om Vester Vedsted kirke berettes, at der skal have

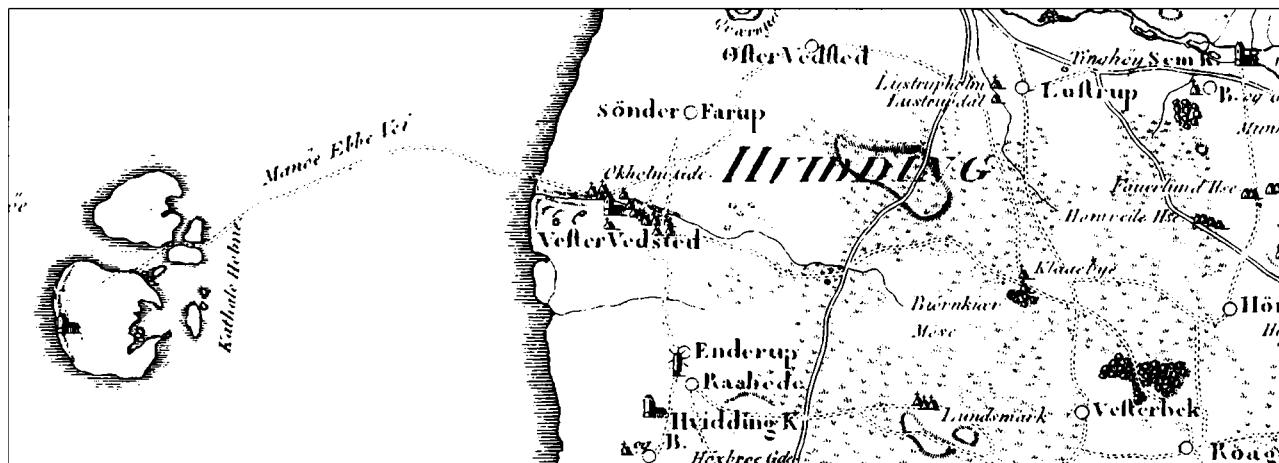

Fig. 1. Vester Vedsted på udsnit af Videnskabernes Selskabs kort fra 1804.

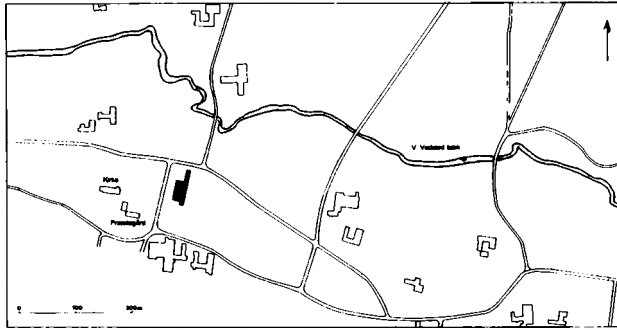

Fig. 2a. De nuværende gårde i den centrale del af Vester Vedsted, udtegnet efter flyfoto. Udgravningen øst for kirken er vist med mørk tone. Tegning: Lotte Madsen.

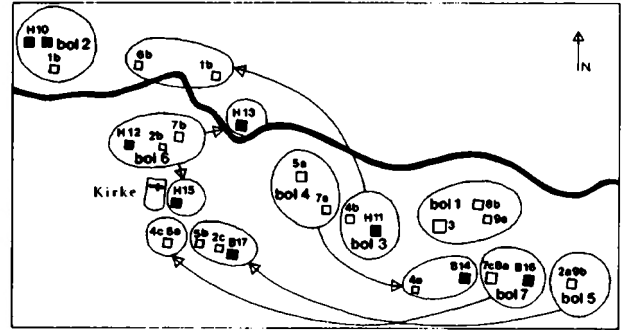

Fig. 2b. Vester Vedsted – en forsøgsvis angivelse af de formodede oprindelige syv bol og udflytningerne fra dem. Kun ved bol 1-5 er sammenhængen helt sikker. Gårdene er placeret som de lå i 1683, jvf. fig. 2a. Tegnet af Birthe Stubsgaard efter Henrik Fangels bidrag til projektet "Ribe-egnen i 10.000 år".

Fig. 3. Vester Vedsted kirkes kor fra sydøst. Foto: Per K. Madsen.

stået stenrækker nærmest af form som en art skibs-sætning omkring og under den, men denne efterretning savner arkæologisk bevis. Kirkens ældste dele hører til Ribe-egnens tufstensbyggeri. Apsis er forsvundet og erstattet af en forlængelse af koret med en tidliggotisk gavlf, hvis tre slanke vinduer blev genfremdraget under den seneste restaurering (fig. 3). Den samtidige afbankning af kirkens murværk på dens nordside afslørede, at det kun er korets ældste del samt skibets østfag og den nedre del af dettes langmur, som er opført af tuffsten. Resten er af røde munkesten, hvoraf man har opmuret øverste del af lisenerne og de karakteristiske buefriser under murkronen. Med mindre der er tale om en omfattende reparation engang i middelalderen, synes der ikke nødvendigvis at være medgået noget længere tidsrum mellem tuffens forsvinden fra byggepladsen og teglens påfølgende anvendelse.³

Til dette bør føjes, at det skriftlige kildestof tillader ganske vidtrækkende slutninger med hensyn til

landsbyens struktur tilbage til middelalderen. Dette er først demonstreret af lokalhistorikeren Svend B. Troelsen i en afhandling fra 1963, som i høj grad har inspireret senere forskning. Det gælder blandt andet det arbejde, som historikeren Henrik Fangel udførte med bl.a. Vester Vedsted som udgangspunkt inden for rammerne af dels Det Nordiske Ødegårdsprojekt, dels Den antikvariske Samlings bebyggelseshistoriske projekt »Ribe-egnen i 10.000 år«.¹ De resultater og problemstillinger, der udsprang af disse arbejder, ligger bag den lille arkæologiske undersøgelse, som skal omtales i det følgende.

2. Udgravningen

Undersøgelsen – en fladeafdækning på blot ca. 350 m² – fandt sted i 1987 under septembers klare himmel. Det pågældende sted, en ubebygget græsmark, er beliggende øst for Vester Vedsted kirke, og der er på markens nordlige del en højning, som formodedes at rumme rester af ældre bebyggelse (fig. 4). Hensigten med udgravningen var bl.a. at efterprøve denne teori.

Ud fra Svend B. Troelsens undersøgelser vides det, at jorden, hvor udgravningen foregik, samt arealet øst derfor, kan betragtes som en art gadejord i landsbyen. Henrik Fangel har desuden peget på, at den vestligste del af denne gadejord er tillagt de fire gårde sydøst for kirken (fig. 2) som en art kompensation for, at netop disse gårde ikke har nogen egen toft umiddelbart omkring sig. Troelsen og Fangel er enige om, at de fire gårde er flyttet til deres nuværende pladser som led i en boldeling af flere af landsbyens oprindelige bol (fig. 2) – Troelsen udfra den antagelse, at der i oldtid/vikingetid var tale om meget store bol, og at den omtalte deling er sket ved 1600-årenes begyndelse – Fangel derimod sætter udflyt-

Fig. 4. Vester Vedsted, til gården til højre i baggrunden hører den foranliggende del af den åbne mark øst for kirken. Udgravningen foregik på markens nordre del, og billedet er taget herfra mod sydøst, jvf. fig. 2a. Foto: Per K. Madsen.

ningen til tiden efter opførelsen af kirken, antagelig allerede i den tidlige middelalder. Begge fremhæver behovet for arkæologiske undersøgelser til belysning af spørgsmålet.⁵

Med til denne formodede reorganisering kunne også høre selve den frie gadejords udlægning. Som fænomen betragtet behøver denne ikke at have været til stede før en revideret og opsplittet boldeling. Hypotesen, som først opstilledes, gik derfor ud

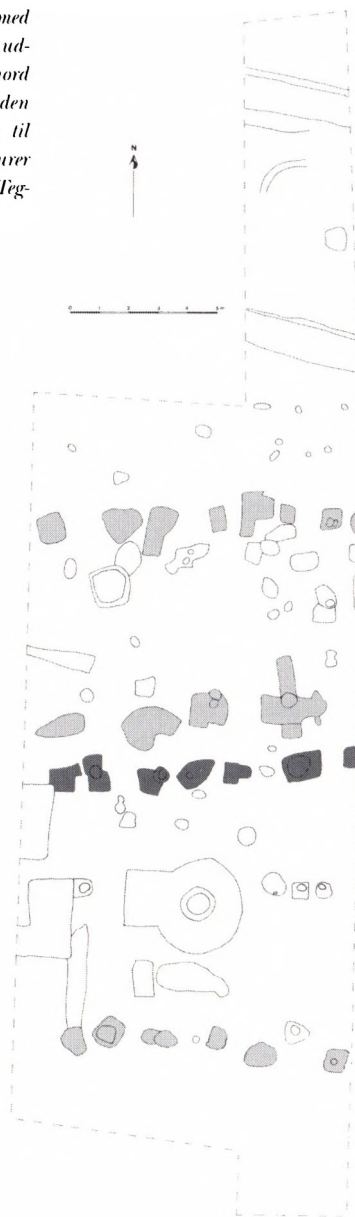
på, at der senest på det tidspunkt, hvor de fire »toftløse« gårde – eller den ældste af dem – fik del i den fælles jord i landsbyens midte, ikke (længere) kunne være nogen bebyggelse på dette areal. Hvis en arkæologisk undersøgelse kunne påvise og datere nedlagt bebyggelse, kunne man antage, at denne var fjernet før den opsplitning, som resulterede i de nye gårdes anlæggelse.

En anden særskilt mulighed er, at boldeling og placering af gårde ikke havde med etableringen af den åbne gadejord at gøre, men at der måske i første omgang alene var tale om rokering af de fire gårde. Dette kunne for så vidt være sket inden for én eller flere ældre tofter af et så vidtstrakt omfang, at de også omfattede dele af gadejorden. Spørgsmålet om dennes eventuelle bebyggelse engang i fortiden var derfor under alle forhold interessant og kunne kun besvares arkæologisk.

Mod forventning afslørede fladeafdækningen, at højningen på markens nordende ikke var opbygget af egentlige kulturlag eller bygningsrester, men af flyvesandslag vekslende med væksthorisonter. Overfladen af højningen lå langs med feltets vestgrænse i omkring kote 3,00 DNN (Dansk Normal Nul). Først da undergrundssandet nåedes i et nogenlunde plant niveau, tegnede der sig den situation, som er registreret på fig. 5. Den afgravede undergrundsflade falder fra omkring kote 2,60-2,79 DNN i nord til omkring kote 2,45-2,50 DNN i syd. Den oprindelige terrænhøjde har altså som helhed været acceptabel, set i forhold til grænsen på ca. kote 2,5 over havet, der almindeligvis afgrænser geestrandens bebyggelse i tidlig middelalder.

Nordligst i feltet, i dettes smalleste del på ca. 13 × 4 meter, fremkom kun få anlægsspor. Et par grøft-

Fig. 5. Udgravningsplan med fremhævelse af de to delvist udgravede huse. Hus 1 mod nord og straks syd derfor hus 2. Inden for dette ses nedgravningen til brønden. De rektangulære figurer skyldes moderne forstyrrelser. Tegning: Lotte Madsen.

forløb, som løb omtrent øst-vest, et enkelt, muligvis oprindelig cirkulært forløb, samt nogle pælehuller uden påviselig sammenhæng, var det hele. I den brede del af feltet på ca. 25 × 11 meter var den sydligste ende helt uden nogen spor. Men i feltets midterste del kunne der med rimelig tydelighed udskilles fire rækker øst-vest løbende stolpehuller, hørende til to omtrent parallelt liggende bygninger. Huller, som kunne sættes i forbindelse med husenes gavle, var ikke at finde inden for feltet, som tilsyneladende var blevet lagt tværs henover de to huses tomt. I forbindelse med det ene af disse undersøgtes endvidere en brønd.

Det nordligste hus, i det følgende betegnet hus 1, var omkring syv meter bredt og havde vægge af jordgravede stolper, som sandsynligvis har båret taget. Hverken spor af indre eller ydre støttestolper lod sig lokalisere, idet en række nedgravninger m.v. mellem de to rækker vægstolper næppe har haft nogen forbindelse med huset. Nogle af stolperne kunne ses at være blevet fornyet, ligesom der var spor efter, at stolperne var blevet trukket op ved husets fjernelse. Hvad huset har været brugt til, fremgik ikke – heller ikke, hvorledes det tidsmæssigt forholdt sig til hus 2 straks syd derfor.

Hus 2 synes at have målt godt ni meter i bredden. Dets stolpehuller kunne tyde på anvendelse af noget spinklere vægstolper end i hus 1. Dette træk kan, sammen med den forholdsvis store bredde, måske antyde, at huset har haft indre stolper til støtte for taget. Der kan her peges på de fire delvist bevarede stolpehuller, der danner en række omtrent hen ad husets længdeakse.

Brønden, som fandtes inden for den udgravede del af hus 2, havde ved sin anlæggelse måske bortskåret dele af de formodede midterstolpers huller.

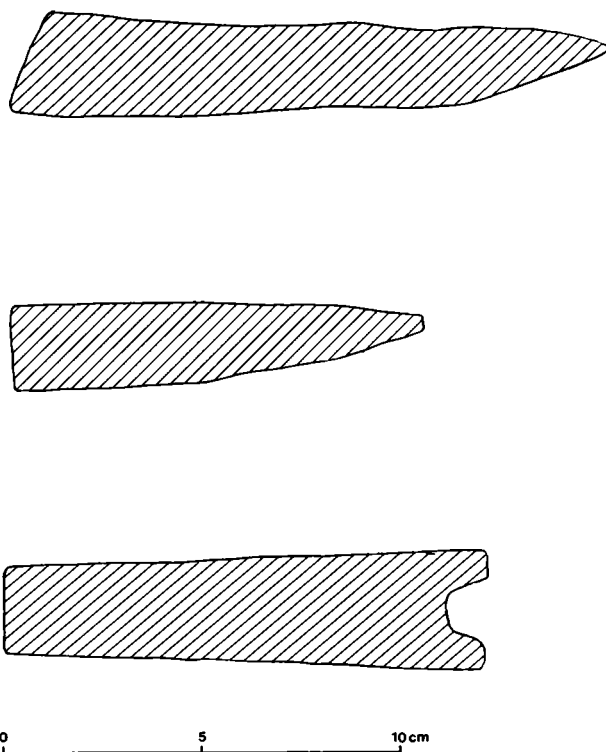

Fig. 6. Snitopmåling af de genanvendte stavplanker, som var sat til støtte omkring brøndstammens øvre ende. Tegning: Aage Andersen.

Dette lod sig ikke fastslå med fuld sikkerhed, og om brønden dermed er enten yngre end hus 2 eller ældre end det, må altså forblive uklart. Heller ikke hus 2's funktion kan bestemmes, så lidt som dets alder i forhold til hus 1, men samtidige er de vel næppe.

Brønden tegnede sig klart i overfladen som en mørk plamage af fyldjord. Inden for denne sås tydeligt det opfyldte brøndhuls fyld af sand, omkranset af en ring af fast ler. Udgravningen af brønden af-

slørede, at denne nederst bestod af en udhulet egestamme sat i en nedgravning. Omkring toppen af stammen var anbragt flere stykker træ og fletværk, deriblandt nogle planker, der fra først af kan have udgjort dele af en stavvægskonstruktion (fig. 6). Oven over træværket var brønden ved hjælp af klæglersblokke sat op i en kolbeagtig facon. Ved tilkastningen af brønden blev denne fyldt op med rent sand, hvori der blot fandtes to potteskår, begge af jydepottegods. Skårene lå omtrent midt i sandfylden på en sortagtig, tværgående stribe, der kan være opstået som følge af, at der undervejs i brøndens opfyldning indtraf en pause af en vis længde.

3. Datering og konklusion

Dateringsmæssigt må de stumper af teglsten, som fandtes i flere af stolpehullerne i begge de formodede huse, angive en nedre grænse for disse. I almindelighed går man ud fra tiden omkring 1200 som en omtrentlig angivelse af teglens introduktion i Ribe og omegn.⁶

En dendrokronologisk datering af den udhulede brøndstamme mislykkedes på grund af for få årringe. Den eneste anden prøve med tilstrækkeligt mange årringe er fra det træværk, der lå omkring brøndstammens overende, og som muligvis er genanvendt (fig. 6). Splint var ikke bevaret, yngste bevarede årring blev dannet i året 1259, og der formodes et fældningsår efter 1268.⁷ En primær anvendelse af dette træ kan dermed have fundet sted sent i 1200-årene, og dets sekundære brug i brønden falder dermed måske først efter ca. 1300. At der i tilfyldningen af brønden lå skår af eftermiddelalderlige jydepotter viser, at denne var i brug til op i nyere tid.

Så unge er de to huse med jord gravede stolper næppe, for de få skår, som fremkom i stolpehuller-

ne, stammer fra gråbrændte, uglaserede kuglepotter, der typemæssigt og bedømt ud fra deres randformer må placeres i høj- til senmiddelalder.⁸ Med den usikkerhed, som knytter sig til forholdet mellem brønd og huse, og til relationen mellem husene, er det imidlertid næppe tilrådeligt at datere fundene præcist. At der er tale om bygninger fra tidligst efter 1200, måske endog fra tiden efter 1300, såfremt brønden er ældre end hus 2, synes det imidlertid rimeligt at gå ud fra.

Vore huse og brønden var ganske vist ene på stedet, men dermed ikke nødvendigvis hverken de eneste eller de ældste anlæg i det ellers ukendte gårdsanlæg, der kan være tale om. Fastholder man imidlertid, at det areal, husene lå på, tildeltes en af de fire sydvestligste af Vester Vedsteds nuværende gårde som kompensation for en egen toft omkring gården, antydes, at de boldelinger og gårdflytninger, som omtales i indledningen, tidligst er foretaget i senmiddelalderen. Vel at mærke forudsat, at arealet forud herfor var ryddet for netop den bebyggelse, udgravningen har påvist, og at denne ikke i virkeligheden tilhører den gård, hvis kompensations-toft de udgravede huse ligger på. Her tænkes på den indledningsvis nævnte mulighed for, at de fire »toftløse« gårdes rokering fandt sted inden for så store tofter, at også dele af den nuværende gadejord var indbefattet deri. Hypotesen om, at omflytningen af gårde i forbindelse med boldelingen skete før udlægningen af gadejord og måske uafhængigt heraf, består altså fortsat. Men hvorom alting er, synes det nu at kunne fastslåes, at i hvert fald en del af det åbne areal har været bebygget i høj- og måske senmiddelalder, og at den ubebyggede gadejords størst kendte udstrækning efter alt at dømme skal opfattes som et så sent fænomen, at det ikke kan regnes med

til landsbyens plan i tidlig middelalder. Som vi kender landsbyen Vester Vedsted i dag, står vi altså snarest over for resultatet af en omdisponering af en ældre landsbybebyggelse, hvis ukendte plan kan have været en hel del anderledes. Spørges der til slut efter, til hvilket af landsbyens bolde afdækkede huse kan have hørt, såfremt de altså ikke var en del af toftbebyggelsen på den gård, som det udgravede areal i dag tilhører, så må det snarest blive bol. nr. 6 (fig. 2). Det er det bol., der som formodet af Ebbe Nyborg kan have været bestemmende for placeringen af kirken.⁹ Mere end et gæt er dette imidlertid ikke, for med en så punktuelt undersøgelse som her skildret når man ikke ind på livet af den type sammenhænge, men man kan føle sig fristet til at forfølge dem i fremtiden.

Noter

1. Mogens Bencard 1969.
2. Svend B. Troelsen 1963 s. 506.
3. Fotos fra restaureringen april 1982, jour.nr. ASR 234, jvf. note 9.
4. Svend B. Troelsen 1963, jvf. samme 1959. Alt for tidligt afdøde Henrik Fangel's afsluttede manuskript med titlen »Bebyggelsesudviklingen ca. 1250-1600« beror i Den antikvariske Samling i Ribe og er i sin tid med hans tilladelse inddraget i nærværende undersøgelse. Udgivelsen forudses i Stig Jensen (udg.): »Ribe-egnen gennem 10.000 år«, jvf. Stig Jensen 1984.
5. Svend B. Troelsen 1963 s. 508, 512, 518. Henrik Fangel (note 4). Ebbe Nyborg (1986 s. 38) har formodet, at det er bol. nr. 6 i landsbyen, som har udlagt jord til kirken og præstegården. Dennes nuværende placering går tilbage til tiden efter stormfloden 1634 iflg. Henrik Fangel's undersøgelse. Udgravningen har j.nr. ASR 765, sb.nr. 75. Vester Vedsted s., Ribe Herred og Amt. Ejeren af marken – og af én af de fire gårde sydøst for kirken – gårdejer Andreas L. Andreasen, takkes for at have givet tilladelse til udgravningen. Den kom i sin tid i stand som en opfølgning af bl.a. udgravninger på Jernkær og i Farup nordvest

for Ribe, jvf. Steffen S. Hansen 1982, Per Kr. Madsen og J. E. Petersen 1983 samt Per Kr. Madsen 1985.

6. Per Kr. Madsen 1987 s. 195f.
7. Wormianum jour.nr. 315, brev af 11. dec. 1987.
8. Per Kr. Madsen 1991 s. 16ff. m. henvisninger.
9. Se note 5. I en videre beskæftigelse med Vester Vedsted må også landsbyens kirke og dens datering inddrages. Foreløbig foreligger der en dendrokronologisk prøve fra nordsiden af korets tagværk, nemlig fjerde spæræg regnet fra vest. Den angiver, at den pågældende, nordre spærskos tømmer er fældet efter omkring 1239 (ingen splint bevaret). Undersøgeren, museumsinspektør Tage E. Christiansen, formodede i sin tid, at kortagværket var opsat efter nedrivning af kirkens apsis og opførelse af den rette korgavl. Den enlige prøve bør altså ikke tillægges betydning for dateringen af kirken som sådan. Den dendrokronologiske undersøgelse skyldes NNU, Nationalmuseet, dettes j.nr. A 6115 (indberetning af 3. jan. 1978). Den efterfølgende datering blev foretaget ved Hamburgs Universitet, Ordinariat für Holzbiologie, og angav et fældningsår efter 1217. I forbindelse med færdiggørelsen af denne artikel har NNU ved cand.mag. Kjeld Christensen i 1994 venligst foretaget en ny måling med den ovenfor anførte, senere datering som resultat, se Kjeld Christensen 1994. Om dendrokronologisk undersøgelse af det sydlige nabosogn Hviddings kirke, se Per Kr. Madsen 1994.

Litteratur

- Bencard, Mogens: Grubehuse i Okholm, i Mark og Montre 1969, s. 26-36.
- Christensen, Kjeld: Dendrokronologisk datering af tømmer fra tagværket over koret i Vester Vedsted kirke, i NNU rapport nr. 15, 1994.
- Fangel, Henrik: Bebyggelsesudviklingen ca. 1250-1600, i Stig Jensen (udg.): Ribe-egnen gennem 10.000 år.
- Hansen, Steffen S.: Andersminde – en vikingetidig bebyggelse nær Ribe, i Mark og Montre 1982, s. 25-38.
- Jensen, Stig: Ribe-egnen gennem 10.000 år, i Mark og Montre 1984, s. 5-29.
- Madsen, Per Kr.: Houses from the later Part of the Twelfth Century at Farup near Ribe, South-Western Jutland, i Journal of Danish Archaeology, 4, 1985, s. 168-178.
- Madsen, Per Kr.: On the Dating of Medieval Pottery – in the Light

- of Recent Finds from Ribe, i *Journal of Danish Archaeology*, 6, 1987, s. 190-197.
- Madsen, Per Kr.: Handelskeramik fra middelalderens Grønnegade, i *By, marsk og geest* 2, Årsberetning 1989, Den antikvariske Samling i Ribe, 1991, s. 3-31.
- Madsen, Per Kr.: Dendrokronologiske undersøgelser af Hvidding kirkes tagværk, i *By, marsk og geest* 6, Årsberetning 1993, Den antikvariske Samling i Ribe, 1994, s. 42-65.
- Madsen, Per Kr. og Jens E., Petersen: Jernkær, En udgravning i en forsvundet middelalder-landsby ved Ribe, i *Mark og Monte* 1983, s. 11-22.
- Nyborg, Ebbe: Kirke – sognedannelse – bebyggelse, Nogle overvejelser med udgangspunkt i et bebyggelsesprojekt for Ribeområdet, i *hikuin* 12, Højbjerg 1986, s. 17-44.
- Troelsen, Svend B.: V. Vedsted bys gårde i slutningen af 1600-tallet, i *Fra Ribe Amt*, 14. bd., 1956-59, s. 247-259.
- Troelsen, Svend B.: V. Vedsted i oldtid og middelalder, i *Fra Ribe Amt*, 15. bd., 1960-63, s. 501-525.